

ЛІТЕРАТУРА

1. Кльоц Л., Заброцький М. Соціальному педагогу про суїцид. Шляхи допомоги при потенційному суїциді / Л. Кльоц, М. Заброцький // Соціальний працівник. – 2007. – №17. – С. 15–32.
2. Лях. В. В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації / В.В. Лях // Мультиверсум. Філософських альманах. Вип. 57. – К. : Центр духовної культури, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua:82/Jornel/M_57/Multiversum_57/Ljah.htm
3. Осетрова О. А. Феномен суїцида в історії західноєвропейської філософії : [монографія] / О. А. Осетрова. – К. : Вища освіта, 2007. – 351 с.
4. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків : [методичні рекомендації для педагогів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьків] // Все для вчителя. – 2003. – № 30. – С. 53–64.
5. Пурло Е.Ю. Опыт применения интегративной психотерапии как способ превенции суицида / Е.Ю. Пурло // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 9. – С. 31 – 42.
6. Рибалка В. В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді / В.В. Рибалка // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 10. – С. 42 – 52.
7. Сокирська Л. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків / Л. Сокирська // Соціальний педагог. – 2007. – № 1. – С. 30 – 35.
8. Шавровська Н., Гончаренко О, Мельникова І. Суїцид як соціально-психологічний феномен / Н. Шавровська, О. Гончаренко // Психолог. – 2002. – жовтень. – С. 46–57.

УДК [908:502]:373.5(477)(091)

О.М. Трегубенко

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ПРИРОДНИЧОГО КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто й аргументовано періодизацію природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти у 20 – 90-х роках ХХ століття.

В статтє рассматривается и аргументируется периодизация природного краеведения в системе отечественного школьного образования в 20 – 90-х годах ХХ века.

The article deals with and gives arguments for periodization of natural local history in the system of school education in our country in 1920-1990s of the XX century.

Постановка проблеми. Для здійснення конструктивно-критичного аналізу й узагальнення історичного досвіду природничого краєзнавства в системі шкільної освіти в Україні в досліджуваний період необхідна наукова періодизація процесу його розвитку. Під періодизацією ми розуміємо ділення процесу розвитку природничого краєзнавства на періоди, що

відрізняються один від одного якісними ознаками. Періодизація розвитку природничого краєзнавства в системі шкільної освіти дозволяє не тільки здійснити аналіз закономірностей і механізмів цього процесу, а й створює умови для прогнозування можливостей використання його теоретичних і практичних надбань.

Аналіз актуальних досліджень. Питанням періодизації процесів розвитку системи освіти і педагогічної думки присвячені праці О. Адаменко, Я. Бурлаки, Н. Гупана, В. Курила, Ю. Руденко, О. Сухомлинської та інших, в яких автори висувають цікаві і плідні підходи до розв'язання цієї комплексної проблеми історико-педагогічного знання.

Мета статті – розглянути й аргументувати періодизацію природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти у 20 – 90-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Періодизація процесу розвитку природничого краєзнавства дозволяє встановити основні закономірності його розвитку, оскільки «...всяку зміну ми повинні розглядати як взаємозміну, а всяку дію – як взаємодію» [5, 96], тобто виникає можливість визначити зв'язки між педагогічними та історичними явищами і процесами, які забезпечують їх існування та функціонування, адже «дослідження системи неможливе без урахування умов її існування» [7, 16].

Розвиток – це важлива характеристика складних системних об'єктів. Розглядаючи природниче краєзнавство і як цілісну систему взаємопов'язаних компонентів, і як підсистему процесу освіти та індивідуальної культури особистості в цілому, ми в періодизації його розвитку враховуємо багатшаровість внутрішніх і зовнішніх детермінуючих чинників. Оскільки сфера об'єкта нашого дослідження не існує сама по собі, а інтегрована системою детермінант – ідеологічними і соціальними еволюціями, цілями і завданнями освіти, вимогами шкільної практики, рівнем розвитку природничих наук і методами їх досліджень, – ми розглядаємо процес розвитку природничого краєзнавства як поступальний процес зміни якісних характеристик кожного етапу, спричинений впливом детермінуючих чинників. «Завдяки спадкоємності кожен етап є своєрідним синтезом результатів, досягнутих на попередніх етапах» [5, 110]. Ця межа характеризує послідовність стадій розвитку.

Аналіз процесів розвитку природничого краєзнавства здійснювався на основі історичного підходу, який припускає не тільки аналіз розвитку досліджуваного процесу, але й виявлення зв'язків між етапами, установлення закономірностей, що обумовлюють перехід від одного етапу до наступного.

Визначаючи краєзнавство як одну із спеціалізованих підсистем цілісного педагогічного процесу, періодизацію процесу розвитку природничого краєзнавства ми здійснювали в результаті комплексного аналізу генезису, закономірностей і механізмів розвитку системи шкільної освіти в цілому. Без урахування характерних особливостей розвитку системи освіти, способів її існування в суспільстві в певні проміжки часу неможливо адекватно зрозуміти й оцінити властивості, характер і напрямки розвитку природничого краєзнавства. Ця залежність підтверджується положенням про те, що однією із специфічних особливостей будь-якої системи є наявність керуючих механізмів, через які структура цілого впливає на характер функціонування і розвитку частин [7, 38].

Процес розвитку вітчизняної системи освіти, у свою чергу, залежить від соціально-економічного розвитку Росії і СРСР, складовою частиною яких тривалий час була Україна. Характерні особливості системи освіти і спосіб її існування в суспільстві значною мірою визначаються державним устроєм і пріоритетами країни. Поза зв'язком досліджуваного процесу із соціально-практичними потребами суспільства неможливо адекватно зрозуміти ні генезис, ні закономірності та механізми розвитку природничого краєзнавства.

Усяка періодизація припускає розгляд досліджуваного історичного процесу з точки зору властивої йому внутрішньої природи. Отже, в основу характеристики кожного етапу розвитку природничого краєзнавства ми можемо покласти провідні парадигми, які панували в цей час в педагогічній науці і практиці шкільної освіти, визначали механізми трансформації і зміни компонентів освітньої системи, розв'язували проблеми практики навчання і виховання, що виражалося в появі різноманітних педагогічних технологій і методичних ідей.

Під час здійснення аналізу природничого краєзнавства в системі шкільної освіти в Україні у досліджуваний період ми зосередили увагу на певних характеристиках його компонентів на різних етапах розвитку. У

процесі розвитку природничого краєзнавства існують функціональні залежності між такою якісною єдністю, як цілі, завдання, принципи організації, зміст, форми, методи, прийоми і засоби краєзнавчої роботи, планування і керівництво краєзнавчою діяльністю. Тут виявляється один з парадоксів системності «логічний круг» [4, 25]. Форми, методи, прийоми і засоби краєзнавства розвиваються, якщо відбувається розвиток його змісту, у свою чергу розвиток змісту неможливий без зміни рівня розвитку природничих наук і методів їх досліджень тощо.

Властивості і характер цих змін були показником певного напрямку розвитку природничого краєзнавства від етапу до етапу. Тут простежується чіткий зв'язок історичного підходу з логічним, який вимагає пояснення логіки цих змін і теоретичного аналізу процесу розвитку природничого краєзнавства в системі національної шкільної освіти.

Таким чином, як логічні ознаки для періодизації генезису природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти ми використовували:

- Якісну визначеність внутрішньої логіки розвитку природничого краєзнавства логіці історичного розвитку феноменів освіти та уявлень про нього. У цьому разі критеріями аналізу: зв'язок розвитку природничого краєзнавства з теоретичними положеннями провідної парадигми; рівень реалізації педагогічних концепцій у практиці природничого краєзнавства і зміна його змісту, форм організації і ступеня ефективності; ухвалення докорінних для розвитку природничого краєзнавства заходів органами державної влади; рівень педагогічних досліджень, що охоплюють проблему теорії і практики шкільного краєзнавства (фундаментальні дослідження, теорії прикладного характеру, локальні дослідження, методичні рекомендації, описи й аналіз досвіду [2, 7]); матеріальна, дидактична і методична забезпеченість природничого краєзнавства (наявність і характер фінансування, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, спеціального обладнання, наочних матеріалів, статей у періодичних виданнях, тез виступів, тематичних збірок праць з цієї проблематики).

- Соціокультурний вимір історичного розвитку природничого краєзнавства як складового елементу системи вітчизняної шкільної освіти, який звернений до різноманітних суспільних передумов, чинників, умов, детермінант. Щодо цього критеріями оцінювання розвитку об'єкта

дослідження [1; 3; 8] є: рівень соціально-економічного розвитку суспільства, ідеологічна спрямованість освіти, вплив на освіту політичних і суспільних організацій; відповідність змісту освіти вимогам суспільства; зв'язок освіти з національною культурою.

- Антропологічні детермінанти, що визначають аналіз генезису природничого краєзнавства з позиції рішення у процесі освіти в цілому і краєзнавчій діяльності зокрема, завдань розвитку властивостей та якостей людини як суб'єкта та об'єкта педагогічної діяльності, як розумної, емоційної, вольової, соціальної і культурної особистості. Аналізуються наявність і характер функцій краєзнавства в розвитку особистості учня; орієнтація у процесі організації краєзнавчої діяльності на шлях пізнання природи рідного краю (конкретизація загальних властивостей і закономірностей природничих наук на прикладі компонентів місцевої природи або узагальнення результатів вивчення місцевих ознак природних об'єктів, явищ та їх взаємозв'язків з метою складання істотних характеристик компонентів органічного і неорганічного світу), що сприяє розвитку індуктивного і дедуктивного способів пізнання навколишньої дійсності; характер функцій учня у процесі краєзнавства (реципієнт навчальної інформації, суб'єкт діяльності, творець своєї особистості [3, 22]).

Хронологічні межі дослідження охоплюють 20–90-ті роки ХХ століття і відбивають загальний перебіг процесу розвитку природничого краєзнавства як елементу вітчизняної шкільної освіти. Виділені етапи характеризуються певними особливостями розвитку педагогічної науки і практики шкільної освіти і відрізняються якісною своєрідністю об'єкта нашого дослідження.

За вихідний рубіж узято 20-ті роки – період розбудови української держави, який привів до якісних змін системи народної освіти. Характеризуючи цей початковий період розвитку вітчизняної школи за радянських часів, необхідно зазначити, що це був час остаточної перемоги Радянської влади, українізації усіх сфер освітянського і культурного життя країни, сміливих й оригінальних ідей.

У 20-ті роки відбувалося створення принципово нової системи національної освіти, в основі якої лежали професійне спрямування і розбудова національного змісту навчання. Школа поєднувала навчання і виховання з продуктивною працею школярів, підготовкою їх до життя,

активною участю в матеріальному виробництві. Було затверджено статут політехнічної школи. У такий спосіб школа мала забезпечити кадрами народне господарство країни. Введення комплексних навчальних програм, рання професіоналізація школи, спроби і прагнення вивчати не навчальні предмети, а живу дійсність, перевантаженість навчального процесу обов'язковими екскурсіями на виробництво і в природу з метою виконання різних видів суспільно корисної і трудової діяльності призвели до заперечення предметної системи навчання, механічного об'єднання навчальних тем з краєзнавчою практикою.

Характерними особливостями освітньої парадигми цього періоду були орієнтація системи освіти на реалізацію потреби суспільства в підготовці професійних кадрів, краєзнавчий підхід до організації навчання, відхід від предметної системи навчання і впровадження комплексних програм, вузькоприкладний підхід до вивчення природних об'єктів та явищ, недооцінка класно-урочної форми навчання, використання світового педагогічного досвіду, збільшення кількості учнів, практична спрямованість і діяльнісний підхід до організації навчально-виховного процесу, панування ідеї гуманного ставлення до особистості дитини, індивідуалізація навчання, стимулювання самостійної діяльності і пізнавальної активності учнів шляхом використання активних методів навчання, впровадження системи вільного виховання учнів, низький рівень якості навчання.

У цей період активізація природничого краєзнавства була обумовлена прагненням керівництва народної освіти максимально реалізувати принцип зв'язку теорії з практикою, навчання з життям, забезпечити підготовку учнів до професійної діяльності. Проте заперечення систематичного вивчення основ природничих наук та опора на обмежений дитячий досвід пізнання природних компонентів своєї місцевості зумовили неможливість формування комплексного світосприймання, цілісної системи знань про взаємозв'язок, взаємообумовленість природних компонентів і закономірності природного середовища.

Наступний етап у розвитку природничого краєзнавства припадає на 1931 – 1958 роки – час централізації та уніфікації загальної освіти в Україні, який увійшов в історію не тільки як час стандартизації шкільної освіти, але і як час поступового згорання заходів щодо українізації освітнього і культурного просторів. Початок цього етапу ми пов'язуємо з реформуванням вітчизняного

освітнього простору, яке привело до встановлення чіткої структури системи шкільної освіти, введення стандартних предметних навчальних програм і підручників, посилення політехнічного навчання.

Реформована система шкільної освіти цього часу мала серйозні вади. Предметні програми природничих дисциплін були переобтяжені навчальним матеріалом, який часто мав описовий або абстрактно-узагальнюючий характер, містив фактичний матеріал, в якому не простежувалися внутрішньопредметні і міжпредметні зв'язки, спостерігалось спрощення або спотворення наукових фактів, не ставилися вимоги до конкретизації загальних теоретичних положень на прикладах місцевої природи. Орієнтація на програмно-предметну систему навчання і бажання піти від штучного притягання навчального матеріалу до місцевих умов спричинили посилення академічності освіти і зниження значення краєзнавчого підходу до пізнання навколишньої дійсності.

Освітня парадигма цього періоду характеризується ідеологічною спрямованістю розвитку системи шкільної освіти, її орієнтацією на реалізацію потреб суспільства без урахування самотності та індивідуальності особистості, пануванням авторитарної педагогіки, уведенням наочно-програмної системи навчання, безальтернативністю й уніфікацією принципів, змісту і форм організації навчально-виховного процесу, зменшенням значущості краєзнавчого підходу під час навчання.

Початок наступного етапу розвитку природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти пов'язаний з ухваленням «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» у 1958 році, що обумовило зміну структури середньої освіти, часткову демократизацію педагогічної думки, внесення національного компонента до навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи.

У цей період демократизація різних аспектів суспільства сприяла розвитку новаторських педагогічних концепцій, в основі яких лежали гуманістичні ідеї народної педагогіки, що обґрунтували необхідність у пізнанні рідного краю, формуванні відчуття Батьківщини як важливого елементу національної самосвідомості. Яскравим представником педагогів-гуманістів цього часу став В. Сухомлинський, який одним із

конкретних шляхів формування цілісної системи знань і розвитку творчих сил особистості учня вважав вивчення «книги природи» рідного краю.

В ідеології та практиці школи краєзнавство, яке розумілося не як навчальний предмет, а як метод освітньої роботи, пустило досить глибоке коріння і було обґрунтоване з теоретичного боку. Провідні науковці і методисти розробляли основні питання практики шкільного краєзнавства, визначалися роль і місце окремих видів краєзнавства в системі вітчизняної освіти, давали методичні рекомендації щодо його організації, підвищення ефективності краєзнавчої роботи, напрямів удосконалення його змісту та структури.

Етап розвитку природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти у 1958 – 1980-ті роки був досить суперечливим. З одного боку, ці роки характеризуються розвитком педагогічної думки, підвищенням кваліфікації вітчизняних педагогічних кадрів, обговоренням методичних аспектів краєзнавчої діяльності, впровадженням у практику школи найефективніших методів і форм природничого краєзнавства, активним використанням рекомендацій, пропозицій педагогів-новаторів. З другого боку, надмірне перенасичення програм природничих дисциплін теоретичним матеріалом, політизування змісту навчального матеріалу, формальне відношення до реалізації краєзнавчого принципу навчання знижувало ефективність шкільного краєзнавства, зменшувало значущість пізнання природи рідного краю з метою формування інтелектуальної сфери і духовної культури школярів.

Характерними особливостями освітньої парадигми цього періоду були: уніфікація, регламентація і стандартизація освіти, відмова від практичної спрямованості і професіоналізації навчально-виховного процесу, побудова змісту навчальних дисциплін відповідно до логіки певної науки, теоретична перевантаженість і надмірна політизація змісту природничих дисциплін.

Верхня межа нашого дослідження – 90-ті роки – збігається з початком у країні докорінних змін, пов'язаних з процесами перебудови адміністративної системи управління. У системі освіти відбувається децентралізація влади, орієнтація на державні та національні інтереси України. Виділяється один з найважливіших напрямів реформування школи – регіоналізація освіти, що

дозволяє закласти основи системи освіти, які охоплюють мікро- та макрорівні сприйняття навколишньої дійсності.

Протягом 90-х років істотно змінилися навчальні програми природничих дисциплін загальноосвітньої школи, в яких було передбачено набуття знань про природу як основи світосприймання людини, які не тільки відображають властивості навколишнього світу, необхідні для практичної і пізнавальної діяльності людини, а й сприяють загальному розумінню дитиною світу природи, суспільства і самої людини, яка живе в цьому світі, дозволяють їй вільно орієнтуватися у просторі та часі, звільняють її дії від обмеженості безпосередньою ситуацією, відкривають шлях до певної свободи дій.

Стратегічною метою вітчизняної школи стає забезпечення можливостей дитини вільно увійти в глобалізований динамічний світ, не втратити відчуття Батьківщини, зберегти образ індивідуальності, національного колориту рідної землі. Для цього в системі шкільної освіти робляться спроби максимально реалізовувати потенціал краєзнавства, у процесі якого формуються і вдосконалюються системні уявлення про природу, населення, господарство, історію і культуру рідного краю.

До початку 90-х років особливості природи своєї місцевості розглядалися шляхом ілюстрації природних явищ і процесів на основі краєзнавчого принципу під час вивчення окремих тем у курсах природничих наук. Починаючи з 90-х років, краєзнавство отримує статус самостійного навчального курсу – у 1992/93 навчальному році у практику школи було введено пропедевтичний регіональний курс географії («Рідний край»), який припускав вивчення природи своєї області.

Перехідний період розвитку української системи освіти зумовив пошук шляхів підвищення традиційних і впровадження нових форм, методів, засобів і способів навчання. У практиці шкільного краєзнавства поряд з традиційними екскурсіями, спостереженнями, практичними роботами на місцевості активно впроваджуються такі ефективні форми роботи, як рольові ігри, розв'язання проблемних ситуацій, створення навчальних проектів.

Характерними особливостями освітньої парадигми цього періоду є відродження культуротворчої функції школи відповідно до національних цінностей, реалізація принципів гуманізації і гуманітаризації освіти,

методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості дитини, впровадження інноваційних технологій педагогічної діяльності, спрямованість педагогічного процесу на формування в учнів практичних умінь і навичок застосування знань навчальних дисциплін у процесі орієнтування дитини у світі природи і суспільства в умовах ринкової економіки.

Висновки. Отже, визначення краєзнавства як однієї зі спеціалізованих підсистем цілісного педагогічного процесу і його періодизація на основі комплексного аналізу генезису розвитку системи шкільної освіти в цілому, дозволили виділити такі етапи його розвитку:

- з 1920 до 1931 року ХХ століття – етап розвитку природничого краєзнавства в умовах освітніх перетворень в Україні;
- з 1931 до 1958 року ХХ століття – етап розвитку природничого краєзнавства в умовах централізації та уніфікації загальної освіти в Україні;
- з 1958 до кінця 80-х років ХХ століття – етап суперечностей у розвитку природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти;
- 90-ті роки ХХ століття – етап розвитку природничого краєзнавства в умовах регіоналізації вітчизняної шкільної освіти.

Використання виділених логічних ознак для періодизації природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти дозволяє не тільки відтворити генезис природничого краєзнавства як рух педагогічної думки і практики освіти, пов'язаний з еволюцією соціокультурного простору, але й визначити його як процес аналізу фактів минулого, що сприяє розумінню реалій сьогодення.

Перспективним напрямом подальшого дослідження може стати аналіз закономірностей і механізмів розвитку природничого краєзнавства в системі шкільної освіти на кожному з виділених етапів з метою використання історико-педагогічного досвіду для розвитку шкільного природничого краєзнавства на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гупан Н. До періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в Україні / Нестор Гупан // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 45 – 49.
2. Коротяев Б. И. Педагогика как совокупность педагогических теорий : [учеб. пособ. для фак. по подг. и повыш. квалификации] / Борис Иванович Коротяев. – М. : Просвещение, 1986. – 207, [1] с.
3. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті / В. С. Курило. – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – 460 с.

4. Легенький Г. И. Педагогический процесс как целостная динамическая система / Григорий Илларионович Легенький. – Х. : Вища школа. Изд-во при Харьковском ун-те, 1979. – 144 с.

5. Методология в сфере теории и практики / [отв. ред. А. Л. Симаков, В. Н. Карпович и др.]; [АН СССР Сиб. отд-ние]. – Новосибирск : Наука, 1988. – 306 с.

6. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : Сб. документов. 1917 – 1973 гг. / [сост. А. А. Абакумов и др.] – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.

7. Проблемы методологии системного исследования / [ред. коллегия : И. В. Блауберг и др.]. – М. : Мысль, 1970. – 455 с.

8. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К. : П. П. Н., 2003. – С. 16 – 25.

УДК 37 (092)

Т.В.Шоліна

Чернівецький національний
університет ім. Ю. Федьковича

НАУКОВО-ОСВІТНЯ ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ (1914-1938)

У статті висвітлено окремі аспекти науково-освітньої та громадської діяльності видатного українського науковця, педагога, політика, академіка С. Смаль-Стоцького в міжвоєнний період; охарактеризовано просвітницьку роботу професора в таборі військовополонених у Фрайштадті, науково-педагогічну діяльність в Українському вільному університеті та його внесок у роботу громадських товариств української еміграції у Празі.

В статье освещаются некоторые аспекты научно-образовательной и общественной деятельности выдающегося украинского ученого, педагога, политика, академика С. Смал-Стоцкого с 1914 по 1938 год; характеризуется просветительская работа профессора в лагере военнопленных в Фрайштадте, научно-педагогическая деятельность в Украинском свободном университете и его вклад в работу общественных организаций украинской эмиграции в Праге.

In article is considered science, educational and public activity of Ukrainian scientist, teacher, and politician academic S. Smal-Stockiy in 20–30 years of XX cent. In article is characterized education work the professor in camp for prisoner of war in Frayshtadte, scientific and pedagogical activity in Ukrainian free university and contribution to public activity of Ukrainian emigration society in Prague.

Постановка проблеми. Пошук нових шляхів у педагогіці нерозривно пов'язаний з осмисленням минулого, розглядом досвіду минулих поколінь, видатних педагогічних персоналій. Сучасні науковці здійснюють активні розвідки щодо життя і діяльності непересічних українців, які творили освіту, науку і культуру на поневолених українських землях та в